

VILÁG- TÖRTÉNET

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **BÁRÁNY ATTILA**
NAGY LAJOS HADSEREGE ÉS HADSZERVEZETE
- **SKORKA RENÁTA**
AZ 1356. ÉVI KIRÁLYTALÁLKOZÓ
- **B. HALÁSZ ÉVA**
I. LAJOS KIRÁLY KÜLFÖLDI TARTÓZKODÁSAI
- **CSÁKÓ JUDIT**
A PADOVAI KRÓNIKÁK, NAGY LAJOS
ÉS A GUERRA DEI CONFINI
- **GÁL JUDIT**
CSÁK UGRIN SPALATÓI ÉRSEK, COMES
ÉS A KIRÁLY EMBERE
- **VÁSÁRY ISTVÁN**
PÉTER ARANY HORDA-I CÁREVICS, AZ OROSZ EGYHÁZ
SZENTJE ÉS A CSIRIKOVOK GENEALÓGIÁJA
- **SZEMLE**
VISEGRÁDI RENÁTA ÍRÁSA

VILÁGTÖRTÉNET
A Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martf Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

13. (45.) évfolyam 2023. 2.

TARTALOM

Háborúk, szerződések és diplomaták. A Magyar Királyság külkapcsolatai Nagy Lajos korában (Csákó Judit)	173
<i>Tanulmányok</i>	
Bárány Attila: Nagy Lajos hadserege és hadszervezete. Hadvezetés, stratégia, fegyvernemek	175
Skorka Renáta: Az 1356. évi királytalálkozó	221
B. Halász Éva: I. Lajos király külföldi tartózkodásai. Az uralkodó 1364. évi itineráriumának tanulságai	231
Csákó Judit: A padovai krónikák, Nagy Lajos és a <i>guerra dei confini</i>	251
Gál Judit: Csák Ugrin spalatói érsek, <i>comes</i> és a király embere	279
Vásáry István: Péter Arany Horda-i cárevics, az orosz egyház szentje és a Csirikovok genealógiája	299
<i>Szemle</i>	
Száműzetés, fogság, szabadulás a középkori és kora újkori Európában (Visegrádi Renáta)	317

Jelen számunkat Csákó Judit szerkesztette

Csák Ugrin spalatói érsek, *comes* és a király embere

A 13. század első fele társadalmi, gazdasági és egyházi területen is fordulóponthoz vezetett a dalmáciai városi közösségek, így Spalato történetében, miközben a magyar királyi udvarral való kapcsolatuk is átalakult. Spalatóban a változást hozó időszakon belül is különösen mozgalmasak voltak az 1240-es évek, elsősorban az egyházi reformok és a kommunális fejlődés szempontjából. Spalatóban ez volt az a korszak, amikor a tatárjárást követően a térségnek nagyobb figyelmet szentelő IV. Béla szorosabb ellenőrzés alá vonta a várost, majd később a szomszédos Traut is, miközben a kommuna és a helyi egyház kapcsolata sem volt feszültségektől mentes. Egyrészt a város megpróbálta mérsékelni az egyház gazdasági befolyását és korlátozni birtokszerzéseit, másrészt a spalatói egyház – a káptalan vezetésével – megkísérelte a lateráni zsinat reformjait megvalósítani és visszaszorítani a világi befolyást az egyházi ügyekből, különösen az érsekválasztásból. Ennek gazdaságilag és társadalmilag bonyolult időszaknak a közepébe csöppent bele Ugrin császári prépost, akit 1244-ben IV. Béla nyomására előbb érsekké, egy évvel később pedig a város *comes*-évé is megválasztottak.

A Domonkos-rendbe tartozó Ugrin a Csák nemzetség tagja volt, nagybátyja, a hasonló nevű Ugrin kalocsai érseki méltóságot töltött be.¹ Az érsek finanszírozta unokaöccse tizenkét évig tartó tanulmányait a párizsi teológiai karon.² Ugrin egyetemi éveit követően, valamikor 1242 előtt a császári préposti hivatalba került. Éppen abban az időszakban került Csázmára, amikor Szlavónia virágzását vagy – ahogy a horvát történetírás nevezi – korai reneszánszát élte Kálmán szlavón herceg kormányzása alatt. Kálmán központja Csázma volt, ahol később végső nyugalomra is helyezték.³ Ugrin számára tehát nem volt ismeretlen a Drávántúl, és vélhetően a spalatói érsekség viszonyait is jól átlátta megválasztása idején. Mindezek

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., gal.judit@abtk.hu).

1 Ugrin domonkos mivoltáról közvetlen forrás nem számol be, ám az a tény, hogy halálát követően a spalatói Szent Katalin domonkos templomban és kolostorban temették el, illetve az, hogy a domonkos központnak számító Csázmáról érkezett, emellett tesznek tanúbizonyságot. A spalatói domonkosokról lásd: Oreb, 1990. A császári domonkos központról lásd: Goss, 2019. 139–140.

2 *Historia Salonitana*, 292–293.

3 Kálmán szlavóniai hercegsége (1226–1242) és István zágrábi püspöksége (1225–1247) alatt valódi kulturális virágzását élte a Drávántúl. A korszak egyik központi munkálata Medvevár, a másik Csázma mint hercegi központ felépítése volt. Kálmán herceg halála után IV. Béla a császári Szent Mária Magdolna-templomot

megismerésére több alkalom is kínálkozott, mivel 1242 körül, a tatárjárás elől menekülő IV. Bélával együtt Dalmáciába ment,⁴ ahol tanúja volt István zágrábi püspök spalatói érsekké választásának is, aki a nem sokkal korábban elhunyt Kán nembeli Guncel érseket váltotta volna a hivatalában.⁵

Ugrin és a spalatói érsekség kapcsolatainak a tatárjárás előttre datálható reformkísérletnek az idején is bővíthettek, amely a spalatói és zágrábi egyházak egyesítését célozta. Kálmán herceg politikai értelemben egységes területét egyházi szempontból is azzá kívánta tenni István zágrábi püspök vezetésével, és a magyar uralkodóktól vagy a szlavón hercegektől addig nem látott módon integrálni kívánta a tenger melléki egyházakat a magyar egyházszervezetbe. Mindez a spalatói érsekség beolvasztásával sikeres is lehetett volna, hiszen a magyar kézen lévő területek egyházaik ekkor már mind a spalatói érsek *suffraganeus* egyházaik voltak.⁶ A kísérlet azonban a tatárjárást követően megbukott, István pedig feltételezhetően emiatt lemondott spalatói hivataláról.⁷

Ugrin érsekké választása István lemondása után nem közvetlenül, automatikusan történt, a spalatói káptalan ugyanis a város kizárásával Tamás főesperest választotta érsekké, aki majd csak hosszas belső konfliktusok után mondott le a király által az érseki és a *comesi* hivatalba is erőteljesen javasolt és támogatott Ugrin javára.⁸ A magyar főpap tehát már hivatalviselése kezdetétől konfliktusok közepében találta magát. Egyrészt a város *comeseként* és érsekéként egyszerre képviselte az akkor gazdasági és egyházi okok miatt rossz viszonyt ápoló feleket, miközben a hatalmát szorosabbra fonó magyar uralkodó érdekeit képviselte mindenképpen. A hármasszerepből adódó feszültségek és problémák a mindössze négyéves hivatalviselése végére egyre inkább kiütözköztek a kommuna és az egyház részéről is, ám nagyobb konfliktus az érsek korai halála miatt nem alakulhatott ki.

Ugrin a város és az egyház között

Ugrin spalatói hivatalviselésének kezdete ahhoz a háborúhoz kötődött, amely 1242-ben, elsősorban birtokviták miatt tört ki Spalato és Trau között.⁹ Ahhoz, hogy ez a háború 1244-re lezárulhasson, arra volt szükség, hogy IV. Béla ténylegesen, Dénes szlavón bánon keresztül beavatkozzon, majd pedig a háborúért és a trauai veszteségekért felelőssé tett spalatóiakat valamilyen módon megbüntesse.¹⁰ Mivel a két város közötti háború nem egyedi eset volt, ellenségeskedésük a 13. század

az elhunyt herceg mauzóleumává alakította. Lásd: Goss, 2005; Goss, 2007a; Goss, 2007b; Dujmović, 2010.

4 *Historia Salonitana*, 290–293.

5 Uo. 307. István zágrábi püspökről lásd: Budak, 2004.

6 A zágrábi és spalatói egyházak egyesítéséről lásd: Basić, 2006.

7 István zágrábi püspököt választott spalatói érsekként említik a források 1242 júliusa és 1243 novembere között. Lásd: CDCr. IV. 155., 183., 196., 205.

8 *Historia Salonitana*, 341–343.

9 A Spalato és Trau közötti területekről és történetükről lásd: Babić, 1984. 71–103.

10 CDCr. IV. 186

első felében folyamatosan fennállt, ezért a magyar uralkodó, aki a helyi viszonyokat a tatárjárás kori itt-tartózkodása következtében jobban megismerte, állandó megoldást kívánhatott a béke megtartására, elsősorban az általa támogatott Trau megvédésére. Ugrin császári prépost így lett egyszerre a város *comes* és érseke 1245-re.

Hivatalait, amelyekben a város, az egyház és az uralkodó elvárásai gyakran ütköztek egymással, olyan időszakban viselte, amikor a városi társadalom átalakulása – különösen a kommuna és az egyház kapcsolatát tekintve – a tetőfokára hágott. Egyrészt a város részéről fennállt az az igény, hogy az egyház birtokszerzéseit és földbirtoklását korlátozzák, másrészt a spalatói egyház, kiemelten a káptalan, elsősorban az 1215. évi lateráni zsinat reformjaira építve, meg akart szabadulni a világi befolyástól az érsekválasztás során és az egyházi ügyekben.¹¹ Ugrin megválasztása éppen ennek a harcnak, amely a káptalan és Spalatói Tamás vereségével végződött, az egyik szakaszát jelentette.

Annak megértéséhez, hogy mit jelentett Ugrin kettős hivatalviselése az egyház és a város számára, érdemes megvizsgálni az érsekek hagyományos szerepét Spalatóban, illetve Spalato és a magyar udvar között a 12–13. században. A spalatói érsekség, amely a 12. század közepéig Észak- és Közép-Dalmácia egyházi központja volt, Kálmán hódításától kezdve kiemelt figyelmet kapott a magyar udvartól is. A spalatói érsekek ettől az időszaktól kezdve többnyire magyarok voltak, vagy a magyar udvarhoz közel álló, esetleg egyenesen onnan érkező külföldi klerikusok, Ugrin személye tehát tökéletesen illett ebbe a körbe.¹² A spalatói érsekek az udvar számára azért is voltak értékesek, mert a 12. század második felére a magyar uralom alatt álló dalmát és horvát egyházmegyék mind a spalatói egyház *suffraganeus* egyházai lettek.¹³

Az érsekek politikai jelentőségét emellett az a szerep is növelte, amit a 12. század előtt is betöltöttek a városban. A spalatói főpapok részt vettek a városok világi ügyeiben, tagjai voltak a városi tanácsnak, de talán, ami a legfontosabb, a város diplomáciájának is kulcsszereplői voltak, gyakran követként jártak el, részt vettek az uralkodók köszöntésében, a konfliktusok elrendezésében és a békék megkötésében.¹⁴ Miután a dalmát városok magyar kézre kerültek, a főpapok a legfontosabb összekötő kapcsot jelentették az udvarral, így Spalato érdeke is az volt, hogy az udvarhoz közel álló személy irányítsa a város egyházát.¹⁵

Amikor Ugrint nem csupán érsekké, hanem *comes*sé is megválasztották, az együttes egyházi és világi szerepvállalása a kommuna szemszögéből, ahol a helyi főpap mindig is jelentős szerepet töltött be, látszólag nem jelenthetett nagy anomáliát, bár ahogy arra később majd kitér az elemzés, okozhatott volna súrlódásokat. Egészen más volt Ugrin fogadtatása a spalatói káptalan részéről, amely már az 1210-es évek második felétől a negyedik lateráni zsinat reformjainak meghonosításán és a világi befolyásnak az egyházi ügyekből, különösen az érsekválasztásból

11 Kovačić, 2004. 52.

12 A spalatói érsekekről bővebben lásd: Kovačić, 1988; Kovačić, 2004; Gál, 2014a; Gál, 2014b.

13 Gál, 2013. 113.

14 Gál, 2014b. 474.

15 Gál, 2014a. 60–65.

való kiszorításán fáradozott.¹⁶ Bár a kutatás hajlamos ezeket a káptalani törekvéseket Spalatói Tamás főespereshez és korához kötni, valójában már közvetlenül a zsinat után láthatók jelei annak, hogy új korszak köszöntött be a város és az egyház kapcsolatában.

1217-ben, amikor Bernát érsek elhunyt, ami II. András spalatói tartózkodása ideje körül történt, a káptalan visszautasította az uralkodó jelöltjét, amire korábban nemigen volt példa.¹⁷ Az uralkodó és vélhetően a városi világi elit akarata végül győzött, és Guncel érsek személyében magyar főpap került Spalato élére 1219-ben, miután András visszatért keresztes hadjáratáról.¹⁸ Az érsek 1241-ben, a véletlen folytán ugyancsak a királyi tartózkodás ideje körül bekövetkezett halála újra felszínre hozta a város és a káptalan ellentéteit. Spalato az érsekre mint az udvarral való kapcsolattartás letéteményesére tekintett, s a kommuna érdekei szerint kívánták kiválasztani a megfelelő személyt, ahogy azt tették a város addigi története során. A tisztségre ekkor még nem Ugrin volt az első számú jelölt, hanem István zágrábi püspök, de amint a spalatói és zágrábi egyházak fent említett egyesítési reformja megbukott, István a jóval gazdagabb és jövedelmezőbb zágrábi egyházmegyét nem hagyta el Spalato kedvéért.¹⁹

István lemondását követően a spalatói káptalan, ekkor már a lateráni reformok élharcosának számító Tamás főesperes vezetésével, újra megpróbálta az érsekválasztást maradéktalanul az egyház belügyévé tenni²⁰ úgy, hogy a döntésből teljesen kizárták a várost és az érsekválasztásban jóváhagyási joggal rendelkező uralkodót is.²¹ Ilyen mély változtatásokat azonban egy viszonylag zárt, kicsi városi társadalomban, ahol évszázados hagyomány volt a közös érsekválasztás, nem lehetett könnyen elfogadtatni.²² Spalatói Tamásnak az 1244. január 7-i érsekválasztásról írt személyes beszámolója rámutat arra, hogy a város a hagyományok szerint akart eljárni István lemondása után, és helyet követelt magának a döntési folyamatban. A választáson, ahol eredetileg csak a káptalan, valamint a ferences és a domonkos szerzetesek vettek volna részt, meghívás nélkül megjelent a város *podestája*, valamint a világi adminisztráció meg nem nevezett tagjai is.²³

Az érsekválasztás két eltérő világnézet különbségeire és összeütközésére világít rá: a kommuna számára elfogadhatatlannak tetszett, hogy a város belügyeibe idegenek avatkozzanak be, a helyi törvényeket így a pápai döntések sem írhatták felül. Ennek oka pedig az volt, hogy a középkori dalmáciai városokban, hasonlóan az itáliai kommunákhoz, a város egységét és identitását az egyháza és annak védőszentje testesítette meg. Az érsek – ahogy fentebb már utaltunk rá – jelentős szerepet kapott a világi adminisztrációban, a város pedig részt vett az érsekválasz-

16 Kovačić, 2004. 49.

17 Az 1217. évi keresztes hadjárat idején II. András egy bizonyos Sándort ajánlott spalatói érseknek, aki hozzá közel állt. Lásd: *Historia Salonitana*, 162–163.

18 Guncelről lásd: *Historia Salonitana*, 168–169.; Gál, 2020. 48–50.

19 Györffy, 1970. 234.

20 Kovačić, 2004. 52–53.; Matijević-Sokol, 1995; Matijević-Sokol, 2002. 31.

21 Gál, 2014b. 481.

22 Uo. 473–474.

23 *Historia Salonitana*, 323.

tásban. Így a választás a kommuna számára nem csupán formális, egyházi döntés volt, hanem a város kiváltsága is. Ezzel szemben a káptalan magát elsősorban nem egy zárt városi társadalom részének tekintette, hanem az egyetemes katolikus egyház intézményének, és a választás során ezért a negyedik lateráni zsinat vonatkozó kánonját hozta fel a világi befolyás elleni érvként.²⁴ A választáson a szavazatok többségét végül Spalatói Tamás szerezte meg – a még az 1217-ben elhunyt Bernát spalatói érsekkel együtt, a magyar udvarból érkező – Treguán trauai püspökkel szemben, hivatalviselése azonban rövid életű volt.²⁵

A város kizárása a választás folyamatából súlyos társadalmi feszültséget okozott Spalatóban, amit fokozott az ekkor zajló spalatói–traui háború, melynek során IV. Béla magyar uralkodó a Tengeremellékre küldött, Dénes bán által vezetett királyi sereggel Traut támogatta.²⁶ Bernardo de Tergesto spalatói *podesta* összehívta a városi gyűlést, amely gazdasági szankciókat, az egyházzal való kereskedelem tilalmát helyezte kilátásba, amennyiben az egyház nem áll el a döntéstől, és Tamás nem mond le.²⁷ A spalatói polgárok egy része Tamás beszámolója szerint az erőszaktól sem riadt vissza.²⁸ A főesperes leírása szerint a város jogi alapon is támadta a választást, vélhetően a Gargano *podesta* által 1239 körül írásba foglalt első városi statútum érsekválasztásról rendelkező részeire hivatkozva.²⁹ Az érseki hivatal sorsát végül a már említett háború pecsételte meg, amelyben a szlavón bán által vezetett királyi sereg Traut támogatta. Az uralkodó békefeltételei között – melyeket a spalatóiaknak szabott – a számára megfelelő érsek és *comes* választása is szerepelt, a császári prépost, Csák Ugrin személyében. Erre utal Spalatói Tamás beszámolója is, aki követként járt el a királyi udvarban a város nevében.³⁰ Az évszázados szokásokat alapvetően nem lehetett volna egyik pillanatról a másikra feszültségek nélkül megváltoztatni békés időszakban sem, de amikor a kommuna ilyen szorult helyzetbe került, különösen nagy társadalmi feszültségek forrása lett a káptalan döntése. Spalatói Tamás az erőszaktól sem visszarettenő lakosság nyomására végül lemondott, és rövid időn belül másodszor a királyi udvarba látogatott, ahol Ugrint érsekké választották.³¹

Ugrin személye a választásra pusztán egyházi belügyként tekintő Tamás és a káptalan számára nem volt elfogadható, ennek tudható be, hogy több mint három évet kellett várnia arra, hogy palliumot kapjon a pápától.³² Ugrin rövid, mind-

24 Kovačić, 2004. 52. A negyedik lateráni zsinat vonatkozó, a spalatói káptalan által is idézett 24. kánonját lásd: Tanner, 1990. 246–247.

25 Gál, 2014b. 478–479.

26 Klaić, 1985. 132–134.; CDCr. IV. 186.

27 *Historia Salonitana*, 326.

28 Uo. 328.

29 Gargano *podesta* tevékenységére lásd: Matijević-Sokol, 1999; Gál, 2020. 131.

30 *Historia Salonitana*, 342.

31 A rendhagyó érsekválasztásra azért is lehetett szükség, mert az első követjárást követően a spalatói kommuna és káptalan néhány tagja a káptalan pecsétjét eltulajdonítva hamis oklevelet állított ki arról, hogy Ugrint választották érsekké, hamisan tájékoztatva az uralkodót. Az első követjárás után erről szó sem volt, Spalatói Tamás ekkor nem szándékozott lemondani a címéről. Az uralkodó bizalmatlansága így érthető lehetett a spalatóiakkal szemben. Lásd: *Historia Salonitana*, 350.

32 CDCr. IV. 339.

össze négyéves hivatalviselése alatt a káptalan és az érsek viszonya nem volt békés. Spalatói Tamás krónikájában azzal a panasszal élt, hogy Ugrin olyan egyházi forrásokat, jövedelmeket is magához vont, amelyekhez nem volt joga, megnyirbálva a káptalan jogait is.³³ Hogy pontosan milyen jövedelmekről volt még szó, arról kevés ismeretünk van. Ugrin személye, kettős: világi és egyházi szerepvállalása, de idesorolható akár a fényűző életvitele is, megtestesítette mindazt, ami ellen a káptalan a század kezdete óta küzdött. Ezeket a törekvéseket csak Ugrin halála után koronázta rövid életű siker, amikor szokatlan módon nem a spalatói káptalan, hanem a *suffraganeus* egyházak főpapjai az elhunyt érsek rokonát, Csák János scardonai püspököt választották érsekké.³⁴ A választás körüli anomáliák hátterét nem ismerjük, de a káptalan IV. Ince pápához fordulhatott, aki Rogerius volt váradi kanonokot helyezte Spalato egyházának élére. A döntésből mind a várost, mind IV. Bélát kihagyták, aki ezt 1251. évi spalatói látogatásakor szóvá is tette.³⁵ A káptalan sikere azonban rövid életű volt, Rogerius halálát követően 1266-tól Hahót nembeli János személyében, valószínűleg az időközben a városban megerősödő királyi jelenlét hatására, újra magyar főpap került az egyház élére.³⁶ A Tamás főesperes és elődjei által kezdeményezett reformok, a világi befolyás kizárása az egyház ügyeiből végül csak a 14. században valósultak meg teljes egészében.

Ugrin kettős hivatalviselése a kommunális fejlődés tükrében

Ugrin kettős hivatalviselése Spalatóban, ahogy fentebb látható volt, látszólag nem jelentett problémát a kommuna számára, mivel az érseknek korábban is szerepet vállaltak a városok világi ügyeinek intézésében, és mindenekelőtt ők jelentették az összekötő kapcsot a királyi udvarral, így Ugrin érsekké választása kifejezetten érdeke is volt a városnak.³⁷ Volt azonban egy olyan aspektusa az érseki és a *comesi* hivatal együttes viselésének, ami adott esetben a város és Ugrin között feszültség forrása lehetett volna. Az egyház és a kommuna érdekellentéte ugyanis nemcsak a fentebb vázolt, lateráni reformokhoz kapcsolódó káptalani törekvésekből állt. A város, míg a magyar udvarral való kapcsolatok miatt ragaszkodott az érsekválasztásba való befolyás megtartásához, bizonyos területeken az egyház háttérbe szorítására törekedett. A 13. század közepe az a korszak a városi fejlődésben, amikor az egyházi és világi szféra elválása egymástól felgyorsult, a városi intézményekben egyre inkább megszűnt az egyházi befolyás.³⁸

Ennek a folyamatnak a kezdetei a legjelentősebb dalmáciai városokban, mint Spalato vagy Zára, a 12. század közepéig vezethetők vissza, amikor a városi

33 Uo. 352–354.

34 Csák nembeli János Ugrin befolyására került Scardona egyházának élére. Származására lásd: C. Tóth, 2006. 471. 9. sz.; *Historia Salonitana*, 350.

35 *Historia Salonitana*, 350–351, 366–367.

36 Gál, 2014a. 64.

37 Gál, 2014b. 479–483.

38 Gál, 2017.

közösségek és a helyi egyházak között időről időre konfliktus alakult ki, elsősorban és különösen kezdetben gazdasági kérdések kapcsán. A dalmáciai városokról, bár földrajzilag és gazdaságilag is sokszínűek voltak, általánosságban elmondható, hogy a mezőgazdasági művelésre alkalmas földek a helyi földrajzi és természeti viszonyok miatt korlátozottak voltak. A dalmáciai városokban az egyház a legnagyobb birtokosok közé tartozott, Zárában³⁹ – és feltételezhetően Spalatóban is – az egyházi birtokok meghaladták a világi kézen lévő területeket.⁴⁰

A dalmáciai városok közül a legfejlettebbek – bár messze nem voltak egyforma adottságúak – elsősorban a mezőgazdaságra alapozták gazdaságukat, és az elit az itt szerzett vagyont fektette be később a kereskedelembe.⁴¹ A rendelkezésre álló, művelésre alkalmas földek korlátozott mértéke és az egyházi birtoklás aránya már a 12. században társadalmi feszültség forrása volt. A formálódó kommunák szempontjából az egyházi kézen lévő földek a saját gazdasági fejlődésük és bevételeik akadályai voltak. Az egyháznak adományozott földek kiestek a gazdasági körforgásból, nem csupán nem kellett adót fizetni a kommunának ezek után a területek után,⁴² szemben a világi birtokokkal, de az egyszer az egyháznak adományozott területeket nem lehetett eladni vagy elidegeníteni sem.⁴³ Arra vonatkozólag, hogy a kommunák megpróbálták az egyház – adományok által történő – birtokszerzését korlátozni, már a 12. századból vannak adataink, a 14. században pedig a megszülető városi státútumok tiltották az egyháznak juttatott, a kommunák gazdaságát sértő birtokadományokat.⁴⁴

A spalatói érsekség az Árpád-kor egészét tekintve kiemelkedően a legtöbb királyi és hercegi adományt kapta a dalmáciai városok egyházai közül. A város érsekei, ahogy fentebb látható volt, a 12–13. században néhány kivételtől eltekintve magyarok vagy a magyar udvarhoz közel álló személyek voltak. A városi fejlődés realitása és az egyház, illetve a világi szféra erőteljesebb szétválása, sőt gyakran előforduló konfliktusai azonban az uralkodói politikát sem hagyhatták érintetlenül.⁴⁵ A magyar királyok, noha ritkán tartózkodtak Dalmáciában, a terület társadalmi és politikai viszonyait jól ismerték, és alkalmazkodtak a változásokhoz. A 13. század első harmada után alig találkozhatunk birtokadománnyal a spalatói egyház részére, és csak más, a kommunális fejlődés alacsonyabb fokán lévő városokban figyelhetők meg elvéve előforduló királyi adományok.⁴⁶

Ugrin ebben a helyzetben az érseki és *comes* címet viselve egyszerre jelentette a város számára a királyi kegy zálogát és mintegy az egyházi befolyás növekedésének veszélyét is. Arról, hogy a magyar érsek bármilyen módon fellépett volna az egyházi birtokok növelése érdekében a város kárára, nincsen tudomásunk.

39 Čolak, 1963.

40 Novak, 1957. 377–391.

41 Dusa, 1991. 116–117.

42 A város határán belüli területek után a polgárok adót voltak kötelesek fizetni. Lásd: Margetić, 1975.

43 Dusa, 1991. 101.; Silber, 1995. 209–243.; Gál, 2015b. 12–16.

44 *Statut grada Splita*, cap. 25.; Beuc, 1954. 573–574.; *Statut grada Trogira*, Reform. Lib. I. cap. 17., 62.; Lib. II. cap. 16., 59., 60.

45 Gál, 2015b. 16–19.

46 Gál, 2015a. 47–52.

IV. Bélától még 1244-ben, valószínűleg az érsekválasztást követően a spalatói egyház megkapta Cetina zsupániát,⁴⁷ amelyet még Zvonimir király adományozott az egyháznak, majd az 1210-es években II. András jóvoltából Domald kenéz birtokába került.⁴⁸ Ez az adomány azonban semmilyen formában nem érintette a spalatói kommuna területeit, hiszen soha nem birtokolta ezeket a területeket. Ugrin hivatalviselése idejéről ez az egy királyi adomány ismert. Emellett még két birtokper emléke maradt fenn, mindkettő különböző malmok jövedelméhez kapcsolódott. Egyik esetben Duimus Forminus fia, János és az érsek perében bizonyos salonai malmok után a spalatói érseknek fizetendő adó és járadékok kérdésében a bíróság Ugrin javára döntött.⁴⁹ Egy másik perben, amely Ugrin és a spalatói Szent István-monostor apátja, Leonardus között folyt, az a döntés született, hogy az érsek által követelt jövedelmek a monostort illetik.⁵⁰

Bár Spalatói Tamás krónikája Ugrin kapcsán megemlíti, hogy Spalato polgárai között visszatetszést keltett, amikor a város ellenségeivel jól bánt, ám ezek az ellenségek, bármilyen korabeli társadalmi feszültség ellenére, nem az egyházra utaltak, hanem elsősorban Traura.⁵¹ Szintúgy a főesperes tudósít arról, hogy véleménye szerint Ugrin az egyházi hivatalait elhanyagolta, és világi ügyeknek szentelte magát. Mindezek alapján az érsekről alapvetően a következő kép rajzolható meg a kommunális fejlődés fentebb felvázolt tükrében: Ugrin perei arra utalnak, hogy az érseki birtokokból származó bevételek maximalizálása volt a célja. A cetinai birtokokról szóló királyi adománnyal pedig az egyház korábban, nem a várossal szemben elvesztett bevételi forrását szerezte vissza. Ezek a bevételek, ahogy a későbbiekben látható lesz, elsősorban maga és kísérete kiadásainak fedezésére szolgáltak, és ennek érdekében más egyházi intézményekhez tartozó bevételeket is magához akart vonni.⁵² Valószínűleg utóbbira volt példa a Szent István-monostor apátjával folytatott per is. Ugrin szerepe és tevékenysége, ha csupán az egyház és a város viszonyát tekintjük, nem adott okot feszültségre a kommuna és az érsek-comes között. A 13. század közepi városi fejlődéshez kapcsolódó folyamatok és feszültségek másodlagosak voltak Ugrin hivatalviselése idején, arról, hogy összeütközésbe keveredett volna a kommunával az egyház érdekei miatt, nincs tudomásunk.

Ugrin comesi címe egy királyi reform előfutára

Ugrin érsekké választása a maga nemében különlegesnek számít a magyar–dalmáciai kapcsolatok történetében, mivel Ugrin nem csupán a spalatói egyház élére került, de IV. Béla nyomására megválasztották a város comesének is. A 12–13. század folyamán Zára kivételével nem találunk példát arra, hogy a magyar uralkodók a

47 CDCr. IV. 243.

48 CDCr. III. 101.; Domald szerepéről lásd: Duplančić, 2008.

49 CDCr. IV. 327.

50 CDCr. IV. 347.

51 CDCr. IV. 279.

52 *Historia Salonitana*, 353.

városok világi vezetőinek, a comeseknek a választásába beavatkoztak volna.⁵³ A dalmáciai városi adminisztrációban történt legnagyobb változás a magyar hatalomátvétellel valószínűleg az volt, hogy a korábban a legtöbb helyen *priori* címet viselő városi vezetőket a 12. század elejétől *comes*ként nevezték.⁵⁴ A magyar uralom a dalmáciai városok felett meglehetősen lazának mondható, mivel nem volt állandó uralkodói vagy katonai jelenlét, a magyar világi adminisztráció intézményei nem honosodtak meg a területen, és a városok kiváltságainak köszönhetően igen széles körű autonómiát élveztek, ami elviekben kiterjedt a világi és az egyházi vezetők szabad választására is.⁵⁵ Az érsekek és a püspökök választása során azonban jól látható volt, hogy ezek a kiváltságok a királyi hatalomgyakorlás valóságával ellentmondásba keveredtek. A dalmáciai főpapok esetében a választás érvényességéhez szükség volt az uralkodó jóváhagyására. Hasonló gyakorlat a városi vezetők, comesek esetében nem mutatható ki egészen az 1240-es évekig.

Ugrin esetében nem csupán arról volt szó, hogy valamiféle királyi nyomásra Spalato *comes*évé választották 1245-ben, hanem a követként személyesen jelen lévő Spalatói Tamás szerint egyenesen IV. Béla döntött úgy, hogy királyi jogon neki adja a város ezen hivatalát, illetve a szigetek ura címet is, ez utóbbi vélhetően Brazzázt, Farót jelentette.⁵⁶ Ugrin *comesszé* választása előtt mindössze néhány esetben mutatható ki valamiféle magyar befolyás a városi vezetők kiválasztásában Dalmáciában, és ezek a példák javarészt Zarához kötődtek. Miután Könyves Kálmán 1105-ben elfoglalta a dalmáciai városokat, Zára *comesi* címe közvetlenül ezt követően, de legkésőbb 1116 körül Kledin horvát-dalmát bán kezébe került.⁵⁷

A báni cím, amellyel a királyi hadsereg vezetése is járt, és a *comesi* hivatal összefonódására Zarában nem ez volt az utolsó példa. Hasonló jelenséget figyelhetünk meg 1180 után is, amikor III. Béla visszahódította Velencétől a várost, és előbb 1182-ben Maurus *comes*,⁵⁸ majd 1188-ban Damianus *comes* is a tenger melléki báni címet viselte,⁵⁹ ami – hasonlóan Kledin korához – olyan időszakban történt, amikor a magyar uralkodó Velencével harcolt a város birtoklásáért.⁶⁰ Míg Kledin előbb volt bán, azt követően *comes*, a 12. század végi esetekben a helyi *comes*ek utólag kapták meg a báni címet. Míg közvetlenül nem mutatható ki egyik esetben sem, hogy magyar nyomásra választották volna *comesszé* bármelyik hivatalviselőt, Damianus 1183 és 1199 közötti, magyar uralom alatti folyamatos hivatalviselése arra utal, hogy valószínűleg a magyar uralkodók támogatását is élvezte, amikor újráválasztására került sor.⁶¹

53 Gál, 2022. 307–309.

54 Novak, 1932; Novak, 1957. 298–299.

55 Gál, 2018b. 213–217.

56 *Historia Salonitana*, 351.

57 CDCr. II. 15., 393. Kledin lehetséges korai, 1105-ben kezdődő hivatalviseléséről lásd: Lončar, 2020. 48. 26.; jegyz.; Gál, 2022. 308.

58 CDCr. II. 180.

59 CDCr. II. 223.

60 Jászay, 1990. 20.

61 Damianus első említése *comes*ként: CDCr. II. 184. Utolsó említése: CDCr. II. 326–328.

Más városok esetében még ehhez hasonló királyi befolyás sem mutatható ki, az Árpád-kor nagy részében mindössze a helyi főpapok választásában tapasztalható a magyar uralkodók beavatkozása. Ezzel szemben 1244-ben éles változás történt az uralkodói politikában, amikor IV. Béla, a kortárs Spalatói Tamás elbeszélése szerint, a spalatóiaknak gyakorlatilag előírta Ugrin megválasztását *comes*ként és érsekként is. Ugrin 1248-ig viselte ezt a címet, halála után pedig nem csupán Spalatóban, hanem ezzel párhuzamosan Trauban is a szlavón bánok kezében volt a *comesi* hivatal, a két legfontosabb magyar kézen lévő dalmát város közvetlen királyi irányítás alá került.⁶² Ugrin uralkodói nyomásra történt megválasztása nem csupán a korábbi magyar politika szempontjából vizsgálva különleges eset, de a spalatói *comesek* névsorát áttekintve sem találunk példát arra, hogy egy főpap kezébe kerüljön ez a hivatal. Arról maga Spalatói Tamás számolt be, hogy Ugrin rövid spalatói karrierje idején nagy figyelmet szentelt a világi ügyeknek, ami a negyedik lateráni zsinat reformjait a helyi egyházban megvalósítani akaró főesperes számára meglehetősen visszatetsző volt. Ugrin megválasztása és IV. Béla politikai fordulata elsősorban nem egy tudatos királyi reform eredménye vagy része volt, sokkal inkább tekinthető válasznak a helyi eseményekre, különös tekintettel Spalato és Trau kapcsolataira, amely az udvarnak is gondot okozott a 13. század első felében.

Trau és Spalato között már a 12. század végén birtokviták kezdődtek, különösen a két város között fekvő, többek között a mai Kaštel Novi területén lévő Szent Vitális-egyház és birtokai felett. A viták a 13. század szinte egészében elhúzódtak.⁶³ Az 1220-as évektől kezdve a két város viszonya folyamatosan rendkívül feszült volt. Nem véletlen, hogy az 1240-es évekig Spalato élére olyan *comes*eket választott a városi tanács, akik vagy nagy hatalmú horvát előkelők, mint Kacsics nembeli Domald,⁶⁴ vagy a szomszédos Zahumlje (Hum) kenézei,⁶⁵ vagy Itáliából érkező *podesták* voltak,⁶⁶ akik képesnek bizonyultak számottevő katonai erővel védeni vagy támogatni a várost. Az 1240-es évek elején még ennél is tovább lépett a Trau elleni készülődésben a város. A megfelelő támogatást biztosító *comes* választásával, mint a vegliai nemesek közé tartozó János, Spalato egy szövetséget is létrehozott, amelyben a várost Ninoszláv boszniai bán és András zahumljei kenéz is támogatta.⁶⁷ Ninoszlávot ráadásul a háború során, 1244-ben megválasztották Spalato *comes*ének is.⁶⁸ 1242 után, a háború kiterjedését követően Trau a magyar uralkodóhoz fordult, aki biztosította támogatásáról a várost. IV. Béla a helyzet további eszkalálódását követően Dénes bánt küldte Dalmáciába, hogy védje meg Traut, és rendezze a konfliktust a két város között.⁶⁹

62 Gál, 2018a.

63 Klaić, 1985. 77–78.; Babić, 1984. 71–103.

64 Domald Spalato *comes*e volt 1206 és 1220 között, majd pedig 1235-ben. Lásd többek között: CDCr. III. 67., 172., 438.

65 Péter humi kenéz 1224 és 1227 között viselte a spalatói *comesi* címet. Lásd: Ančić, 2001. 152.

66 Gargano de Arsignis (1239–1241) és Bernardo de Tergesto (1243). Garganóra lásd: Matijević-Sokol, 1999. 17–32.; Bernardóra: CDCr. IV. 196., 205.

67 Novak, 1957. 111–112., 118–121.; *Historia Salonitana*, 341.

68 NAS MS 528., 73.

69 CDCr. IV. 186.

Mindemellett Spalatói Tamás korabeli tudósításából és a békekötésről később beszámoló báni oklevélből is kiderül, hogy a magyar uralkodó nem csupán helyi viszályként kezelte az esetet, hanem Bosznia és Hum udvarral szembeni ellenszegüléseként is.⁷⁰ A Dénes bán által vezetett királyi sereg Boszniába is eljutott, a koronával szemben engedetlen Ninoszláv bán megbüntetésére.⁷¹ A helyi konfliktusok tartós elsimítására tehát nemcsak a két város közötti béke megtartásához volt szüksége a királynak, hanem a magyar uralom regionális biztosítása érdekében is. Olyan megoldást kellett találni, amely a magyar uralkodó hűbéreseit is nagyobb szigor alatt tartja, különösen igaz ez Bosznia esetében.

Csak nembeli Ugrin csázmái prépost, aki Kálmán herceg udvarának tagja volt, továbbá 1241 körüli látogatásának köszönhetően ismerte a spatatói körülményeket, ideális jelölt lehetett az érseki címre, valamint arra is megfelelőnek találta az uralkodó, hogy a város comeseként, valójában a királyi udvar érdekeit képviselve, fenntartsa a rendet a térségben. Spalatói Tamás beszámolója szerint Ugrin comesként való megválasztása ellen a spatatói kommunának nemhogy kifogása nem volt, de támogatta is a magyar főpapot, remélve, hogy udvari befolyása következtében Spalato előnyre tehet szert Trauval szemben.

Spalatói Tamás Ugrin spatatói tartózkodásáról szemtanúként adott beszámolója jól szemlélteti azt, hogy miként változott meg a közhangulat és az érsekkel szembeni viszony.⁷² A spatatói főesperes sorait érdemes kellő kritikával szemlélni, hiszen ahogy fentebb is látható volt, Ugrin személye pont ellentéte volt annak, amit Tamás az ideális főpapról gondolt; és legfőképp amiatt, mert Tamásnak le kellett mondania az érseki címről egy olyan főpap javára, aki legjobb esetben is idejének felében a város ügyeivel volt elfoglalva. „Teljesen belefeledkezett a világi ügyekbe, az egyházi ügyekre pedig alig fordított figyelmet, azokat mellékesnek és jelentéktelennek tekintette. Mivel a világi hívságoknak hódolt, nem kereste a bölcs vagy vallásos emberek társaságát, és örömmel töltötte el, ha katonák társaságában töltötte idejét. És amikor a jövedelme nem volt elegendő a katonák bérének kifizetésére, jogtalanul nyúlt mások tulajdonához és ahhoz, ami tilos volt.”⁷³

Tamás főesperes leírása, egyházi szemszögből ítéletet mondva Ugrin felett, rávilágít arra, hogy a IV. Béla által rábízott legfontosabb feladatnak, a város világi vezetésének és a béke megtartásának a térségben maximálisan eleget tett. Erre utal az is, hogy már 1245-ben ő vezette a béketárgyalásokat Spalato és Trau között, és ebben a kérdésben úgy járt el, ahogy az uralkodó várta tőle, és nem pedig, ahogy Spalato.⁷⁴ A spatatói főesperes által írt forrásban említett és kiemelt katonai kíséret csak egy dalmáciai főpap mellett volt szokatlan látvány, az a comesi hivatal tartozéka

70 A bán az 1244. július 19-én megkötött békében Spalatót és szövetségeseit, köztük Ninoszláv bánt és András humi kenézt a koronához való hűtlenséggel vádolta. Boszniát még Kálmán herceg vonta befolyása alá, Hum kenéze pedig minden bizonnyal 1242 körül esküdhetett hűséget IV. Bélának a humi trónviszályokban nyújtott támogatásáért cserébe. Lásd: CDCr. IV. 235–236.

71 *Historia Salonitana*, 341.

72 Uo. 349.

73 Uo. 353.

74 CDCr. IV. 279.

volt, amelynek biztosítása a hivatalviselő feladata volt a várostól kapott illetmény fejében. A két tisztség együttes viselése együtt járt azzal is, hogy Ugrin a javadalmait sajátjaként kezelte, és azokat, ahogy Spalatói Tamás is rávilágított, azokra a feladatokra költötte, amelyeket a király elsődlegesen rábízott.

Ugrin és Spalato kommunájának kapcsolata a helyiek részéről annak reményében indult, hogy az uralkodóhoz szemmel láthatóan közel álló klerikus, aki egyszerre vette kézbe az egyház és a város irányítását, segíteni fogja a Trauval szembeni területi követelések és viták rendezésének előrehaladását. A város elképzelései Ugrin jövőbeli szerepét illetően nem voltak a földtől elrugaskodottak, hiszen a dalmáciai városi autonómia egyik alappillére volt a belső intézmények szabadsága, bármennyire is kötődött a *comes* IV. Béla királyhoz, megválasztásával a kommuna szemében neki elsősorban Spalato érdekeit kellett képviselnie.⁷⁵ A *comes* az egyik alappillére volt a városi közösségek függetlenségének, akinek a javadalmát a város adta, és a vele szembeni legfőbb elvárás az volt, hogy mindenekfelett hűséges legyen a városhoz. Ezt Ugrin esetében, már csak megválasztása körülményei miatt is, hiába várták.

Az uralkodó által rábízott feladatok, diplomáciai lépések, amelyek Spalato számára kedvezőtlenek lehettek, nyilvánvalóan frusztrálóan hatottak a tőle segítséget váró polgárookra. A spalatói kommuna mindezekből fakadó kiábrándultságáról ekképp emlékezett meg Spalatói Tamás: „Mindazonáltal a laikusok is csalódtak a hozzá fűzött reményeikben. Azt hitték, hogy erős és harcos bajnokot találnak benne a város ellenségei ellen, de az efféle emberekkel szemben szelíden és békésen viselkedett, míg polgártársaival szemben teljes keménységet mutatott és szigorát fenntartotta. A jókkal szemben kellemetlen és fenyegető volt, a becstelennel szemben viszont nagylelkű és barátságos. Így történt, hogy mindenki elviselhetetlen tehernek tartotta, és ezért állandóan rosszindulattal gyanúsította a polgárokat, ők pedig ugyanezt gyanították róla.”⁷⁶

Az Ugrin és a kommuna közötti feszültség további fokozódására, vagy épp valamiféle ellenállásra véleményem szerint azért nem került sor, mert az érsek korán bekövetkezett halála miatt mindössze három évig viselte a címét. Esete azonban jól példázza, hogy a dalmáciai kommunák és a királyi autoritás közötti jó viszony fennmaradása elsősorban annak volt köszönhető az Arpád-korban, hogy – Ugrin és az őt követő néhány bán kivételes esetétől eltekintve – a városi autonómia intézményeit az uralkodók nem kívánták befolyásuk alá vonni. Az 1244 utáni időszak egyedi volt abban a tekintetben is, mert Ugrin azért kapott két hivalt, hogy a térségben évtizedek óta fennálló feszült viszonyokat, amelyek olykor háborúig is fajultak, a megfelelő módon rendezze és rendet tartson, még akkor is, ha a feladat a városban betöltött világi hivatalának alapvető elveivel ellenkezett. Jóllehet Ugrinnak csak néhány év adatott, hivatalviselése és annak a király számára elért sikerei valószínűleg megalapozták a dalmáciai városigazgatás és a királyi hatalom kapcsolatának

75 Gál, 2020. 17–19.

76 *Historia Salonitana*, 355.

változását: a viszony az 1270-es évekig lényegesen eltért a korábbiaktól.⁷⁷ Ugrin utódja és rokona, Csák nembeli János scardonai püspök alig egy évig volt választott spalatói érsek,⁷⁸ a IV. Ince pápa által a spalatói egyház élére állított Rogerius elzárkózott a világi ügyektől.⁷⁹ IV. Béla így a korábbi példát nem követhette, nem a spalatói érsek volt többé a felelős az udvar érdekeinek képviseléséért, cserébe a szlavón bánok ragadták magukhoz Spalato mellett Trau irányítását is. Ennek az új rendszernek, amelynek az előfutára Ugrin volt, a 13. század utolsó harmadában meggyengülő királyi hatalom jelentette a végét, a dalmáciai városok *comesi* címeit pedig egymás után a bribiri kenézek, a Subics nemzetség tagjai ragadták magukhoz a század végére.⁸⁰

Ugrin érseksége, a magyar és a dalmáciai főpapi ideál ellentétei

Az Ugrin által betöltött kettős szerep elemzésekor még egy aspektusra érdemes kitérni, amely a főesperes munkáját is áthatja. Ugrin aktív világi szerepvállalása előtérbe helyezte a magyar és a dalmáciai főpapi szerepek közötti különbségeket, amelyek mind az egyházi, mind a világi adminisztrációban feszültség forrásai lehetnek. Ugrin kettős megválasztásáig ez a különbözőség nem jelentett problémát, mivel a spalatói érsekség élére választott főpapok, akik javarészt magyarok vagy a királyhoz közel álló személyek voltak, szinte teljes mértékben alkalmazkodtak a városi szokásokhoz és a velük szembeni elvárásokhoz. A püspökök és érsekek településükön és egyházmegyéjükön belül betöltött szerepében és feladataiban az Árpád-kor időszakában szinte semmilyen változás nem történt, általános feladataik annyival bővültek a korábbiakhoz képest, hogy ők jelentették a dalmáciai városok és az udvar közötti legszorosabb összekötő kapcsot.⁸¹

Mégis miként fogalmazható meg az a különbség, amely a magyar és a dalmáciai szerepek között fennállt? A magyarországi főpapok, akik közé az érsekeket, a püspököket, a székeskáptalanok és a jelentősebb társaskáptalanok élén álló személyeket sorolhatjuk, nem csupán egyházi vezetők voltak, hanem valódi gazdag és tekintélyes földesurak is. A magyar főpapok egyházi hivatalaik mellett jelentős világi szerepet is betöltöttek, országos jelentőséggel rendelkeztek, részt vettek a királyság irányításában, tagjai voltak a királyi tanácsnak, később pedig az országgyűléseken is a világi főurakkal együtt ültek össze, emellett pedig hadvezérek is voltak.⁸² Velük szemben a dalmáciai főpapok legtöbbször helyi, legfeljebb regionális szereppel bírtak, az országos ügyekben semmilyen befolyással sem rendelkeztek. A magyarországi főpapok neve szerepelt az oklevelek méltóságsorában, a dalmáciai társai-két viszont csak igen ritka, kivételes alkalmakkor találjuk ott. Míg a magyarországi főpapok többnyire a társadalom legfelsőbb rétegébe tartoztak, addig Dalmáciában

77 Gál, 2018a.

78 *Historia Salonitana*, 366.

79 Uo. 363.

80 A Subicsok dalmáciai városokban betöltött vezető szerepéről lásd: Karbić, 2004; Karbić, 2008.

81 Gál, 2014b. 487.

82 Mályusz, 1971. 171–185. A magyar főpapok háborúkban játszott szerepéről lásd: Barabás, 2021.

a zárt, autonóm, kisebb városi közösségek részei voltak, legfeljebb a lokális elithez sorolhatjuk őket.⁸³ A dalmáciai főpapoknak az országban játszott marginális szerepét elsősorban arra vezethetjük vissza, hogy a térség és a városok integrációjának elmaradásával együtt járt az egyházszervezet különállásának megőrzése is.

Ugrin világi szerepvállalása mindazonáltal önmagában még nem volt különleges jelenség Dalmáciában sem, még ha a lateráni reformokat megvalósítani kívánó Tamás főesperes és a spalatói káptalan számára nem is volt elfogadható ez a helyzet. A dalmáciai főpapok ugyanis, jóllehet sokkal kisebb mértékben, mint magyarországi társaik, de részt vettek a közösségeik világi életében, a tenger melléki városok társadalmán belül az egyházi feladataikon túlmutató jelentőséggel rendelkeztek.

A Magyarországról érkező főpapok alkalmazkodtak a helyi szokásokhoz, vagyis a püspökök vagy érsekek hagyományos helyi szerepein nem léptek túl, nem kívántak újabb hatásköröket szerezni maguknak, de megfigyelhető az is, hogy magukkal hozták a magyar főpapi réteghez kötődő szakásokat. Ilyen volt az a Spalatói Tamás által gyakran megrótt jelenség, hogy egyes spalatói érsekek sokáig távol voltak a széküktől.⁸⁴ Dalmáciában a helyi közösség egyik alappillére volt a püspök vagy érsek, éppen ezért hosszas távollétekkel nagyon ritkán, legfeljebb diplomáciai utak kapcsán számolhattak,⁸⁵ míg a magyarországi főpapoknál ez megszokottnak számított. Ugrin esetében ilyenről nincs tudomásunk, mivel őt az uralkodó által rábízott feladatok a városhoz kötötték. Más tekintetben azonban, ahogy azt a spalatói főesperes is kiemelte, eltért a helyi főpapi szokásoktól. A dalmáciai főpapok jövedelmei jó esetben is csupán helyi szinten voltak jelentősek, magyarországi társaikkal összehasonlítva igencsak szerények voltak. A magyar főpapok viszont gazdasági tekintetben is az országos szűk elit tagjai voltak, többnyire a legfontosabb nemesi családokból származtak, amit életmódjuk és reprezentációjuk is tükrözött.⁸⁶ Ugrin a Csák nemzetség tagjaként olyan anyagi körülmények közül érkezett Spalatóba, ami a helyi elit tagjai számára elérhetetlen volt. Az évekig tartó párizsi oktatását a kalocsai érsekséget viselő nagybátyja finanszírozta. Ugrin Spalatóban is úgy élt, mint egy valódi magyarországi főpap, öltözködésében, a világi ügyekkel való kapcsolatában és reprezentációjában sem a helyi szokásokat követte.⁸⁷

Ugrin számára a *comesi* címhez járó katonai kíséret nem számított rendkívülinek, szemben a spalatói főesperessel, aki megrökönyödéssel szembesült a jelenséggel, hiszen az jelképezte a magyarországi és a dalmáciai főpapi modellek közötti legnagyobb különbséget. A magyarországi főpapok nemcsak földbirtokok voltak, hanem hadvezérek is, akik saját katonákkal rendelkeztek. Ugrin már említett kalocsai érsek nagybátyja is épp a muhi csatában hunyt el. A dalmáciai városi főpapoknak ezzel szemben semmilyen katonai kíséretük nem volt, a városok védelmének biztosítása és a helyi őrség vagy sereg felállítása nem tartozott a jogkö-

83 Gál, 2021. 33–37.

84 Ostojčić, 1975. 21.

85 A dalmáciai főpapok szerepéről a városukban lásd: Strohal, 1913. 280–323.

86 Mályusz, 1971. 171–185.

87 *Historia Salonitana*, 351–353.

reik közé, azok a comes feladatai voltak.⁸⁸ A városok püspökei és érsekei háborúk idején legtöbbször közvetítő szerepet, diplomáciai funkciót láttak el. Azzal, hogy Ugrin egyszerre két hivatalt viselt, mind a két jogkört megkapta, és teljes természetességgel, a magyarországi szokások szerint járt el hivatalaiban. Éppen ez lehetett az oka, hogy IV. Béla egy háborús helyzet utáni rendezést és a béke fenntartását nem egy világi személyre bízta, nem a bán került a város élére, mert Ugrin személyében egy olyan ember állt rendelkezésére, aki a katonai feladatokat is tökéletesen el tudta látni, miközben egyházi hivatala miatt szinte folyamatosan a városban tartózkodott. Dalmáciában nem volt állandó magyar katonai jelenlét, így Ugrin kinevezése biztosította a leghatékonyabb megoldást a királyi jelenlét és szigor fokozására. A közel két évszázad alatt Spalato élén álló magyar vagy a magyar udvarhoz közeli körből érkező érsekek közül Ugrin volt az, aki legközelebb állt a magyar főpapi szerep megtestesítéséhez, azonban ez csakis az összevont, általa egyként kezelt hivatalainak volt köszönhető. Rövid élete miatt nem derült ki, hogy a helyi szokásokkal szemben álló szerep, vagy épp a városi érdekekkel ellentétes döntései milyen feszültséget keltettek volna a királyi hatalom és a helyi kommuna között. Ugrin egy ismeretlen, gyors lefolyású betegség következtében 1248-ban hunyt el, és a Szent Katalin domonkos templomban helyezték örök nyugalomra. Bár rövid hivatalviselés adatott meg neki, személye több szempontból is fordulópontot jelentett a magyar–dalmáciai kapcsolatok történetében, megnyitva az utat egy új királyi politika előtt.

*

Csák Ugrin császári prépost 1244-ben a magyar király erőteljes nyomására, addig nem látott módon, Spalato érseke és comese is lett szinte egy időben. A várost a tatárjárás és a spalatói–zágrábi egyházegyesítő reformkísérlet miatt jól ismerő magyar főpap egy olyan viharos időszakban került Spalatonak és egyházának élére, amikor a belső társadalmi konfliktusok mellett a Trauval zajló háború is veszélyeztette a térség stabilitását. Az uralkodó vélhetően nem véletlenül bízta rá a szomszédos városok közötti háború lezárását és a béke fenntartását. Ugrin a muhi csatában elhunyt Kálmán szlavón herceg udvarából érkezve kiváló ismerettel rendelkezett a térségről, magyar főpapként pedig származásából és neveltetéséből adódóan nem állt tőle távol az ügyek – adott esetben katonai – rendezése sem. Kettős szerepe, amit valójában a királyi megbízást figyelembe véve hármasszerepnek is nevezhetünk, és azok sokszor egymással szemben álló érdekei egy sor társadalmi konfliktus és változás középpontjába helyezték az érsek-comest, akivel szemben mind a város, mind a káptalan részéről elégedetlenség fogalmazódott meg. Ugrin azonban alapvetően a királytól kapott feladataira fókuszált, és azok vonatkozásában, tekintve a stabilitás fenntartását, sikerrel is járt, hivatala egy új magyar királyi politika kezdetét alapozta meg, amely azonban az uralkodói hatalom gyengülésével, alig két évtized múlva eltűnt.

88 Gál, 2021. 34.

Forrás és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

NAS = Nadbiskupski arhiv u Splitu (Spliti Érseki Levéltár)

MS 528., 531–542. Rukopisna građa Ivana Lučića

2. Kiadott források

CDCr.

Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. I–XVIII. Ed. Tadija Smičiklas. Zagreb, 1904–2002.

Historia Salonitana

Thomae archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum. Archdeacon Thomas of Split: History of the bishops of Salona and Split. Edited, translated and annotated by Damir Karbić – Mirjana Matijević-Sokol – James Ross Sweeney. Bp., 2006.

Statut grada Splita

Statut grada Splita. Splitsko srednjovjekovno pravo. Statuta civitatis Spalati. Ius spalatense medii aevi. Uvodnu studiju napisao, Statut s latnskoga preveo Antun Cvitanović. 3. znatno prošireno i temeljito izmijenjeno izd. Split, 1998. (Biblioteka Knjiga Mediterana, 20.)

Statut grada Trogira

Statut grada Trogira. Preveli i uredili Marin Berket, Antun Cvitanović i Vedran Gligo. Split, 1988. (Splitski književni krug. Svjedočanstva, 11.)

Tanner

1990 *Decrees of the Ecumenical Councils.* Vol. I. *Nicaea I to Lateran V.* Ed.: Tanner, Norman. Washington, 1990.

C. Tóth

2006 C. Tóth Norbert: Kiadatlan Árpád-kori királyi oklevelek a Zsigmondkori Oklevéltárban. In: *Századok*, 140. (2006) 2. sz. 465–475.

3. Szakirodalom

Ančić

2001 Ančić, Mladen: *Na rubu zapada. Tri stoljeća srednjovjekovne Bosne.* Zagreb, 2001.

Babić

1984 Babić, Ivo: *Prostor između Trogira i Splita.* Trogir, 1984.

Barabás

2021 Barabás, Gábor: Thirteenth-Century Hungarian Prelates at War. In: *Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia.* Eds.: Radoslaw Kotecki – Carsten Jensen – Stephen Bennett. Amsterdam, 2021. 39–56.

Basić

2006 Basić, Ivan: O pokušaju ujedinjenja zagrebačke i splitske crkve u 13. stoljeću. In: *Pro tempore*, 3. (2006) 25–43.

Beuc

1954 Beuc, Ivan: Statut zadarske komune iz 1305. godine. In: *Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci i Pazinu*, 2. (1954) 491–781.

Budak

2004 Budak, Neven: Zagrebački biskup Stjepan II, suvremenik Tome Arhidakona. In: *Toma Arhidakon i njegovo doba*. Ur.: Mirjana Matijević-Sokol – Olga Perić. Split, 2004. 153–158.

Čolak

1963 Čolak, Nikola: Zemljišni posjedi zadarske komune u 12. stoljeću. In: *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 10. (1963) 367–394.

Dujmović–Jukić

2010 Dujmović, Danko – Jukić, Vjekoslav: The “Koloman Renaissance” in North Western Croatia – An Unfinished Project. In: *Starohrvatska prosvjeta*, 3. (2010) 37. sz. 171–182.

Duplančić

2008 Duplančić, Arsen: Pečat splitskog i šibenskog kneza Domalda. In: *Archaeologia Adriatica*, 11. (2008) 243–249.

Dusa

1991 Dusa, Joan: *The Medieval Dalmatian Episcopal Cities. Development and Transformation*. New York, 1991.

Gál

2013 Gál Judit: A dalmáciai egyházszervezet jellemzői és 11–13. századi átalakulása. In: *Micae mediaevales III. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk.: Gál Judit – Péterfi Bence – Vadas András – Kranzieritz Károly. Bp., 2013. 99–117.

2014a Gál Judit: „Qui erat graciosus apud eum.” A spliti érsek szerepe az Árpádok királyságában. In: *Magister historiae*. Szerk.: Belucz Mónika – Gál Judit – Kádas István – Tarján Eszter. Bp., 2014. 53–72.

2014b Gál, Judit: The Roles and Loyalties of the Bishops and Archbishops of Dalmatia (1102–1301). In: *Hungarian Historical Review*, 3. (2014) 3. sz. 471–493.

2015a Gál, Judit: The Social Context of the Hungarian Royal Grants to the Church in Dalmatia (1102–1301). In: *Annual of Medieval Studies at CEU*, 21. (2015) 47–64.

2015b Gál, Judit: Ugarski horizonti u povijesti Crkve u Dalmaciji. Analiza kraljevskih darovnica Crkvi. In: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 33. (2015) 1–20.

2017 Gál Judit: A dalmáciai városok és az egyházi földadományok. Az adományok szabályozásai és ezek hatása a magyar királyi politikára a 12–13. században. In: *Hatalom, adó, jog. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: Weisz Boglárka – Kádas István. Bp., 2017. 197–218.

2018a Gál, Judit: The Changes of Office of Ban of Slavonia after the Mongol Invasion in Hungary (1242–1267). In: *Secular Power and Sacral Authority in Medieval East-Central Europe*. Eds.: Suzana Miljan – Kosana Jovanović. Amsterdam, 2018. 37–48.

2018b Gál Judit: Dalmáciai városkiváltságok az Árpád-ház uralkodása alatt. In: *Veretek, utak, katonák. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: Weisz Boglárka – Skorka Renáta – Kádas István. Bp., 2018. 205–222.

2020 Gál Judit: Dalmácia helye az Árpád-kori Magyar Királyságban. A magyar királyi hatalomgyakorlás dalmáciai jellemzői. Bp., 2020. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések.)

2021 Gál, Judit: The Role of the Dalmatian Bishops and Archbishops in Warfare during the Twelfth and Thirteenth Centuries: A Case Study on the Archbishops of Split. In: *Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia*. Eds.: Radoslaw Kotecki – Carsten Jensen – Stephen Bennett. Amsterdam, 2021. 25–38.

2022 Gál Judit: Zára helye a Magyar Királyságban (1102–1382). In: *Határon innen és túl. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: Weisz Boglárka – Kádas István. Bp., 2022. 305–320.

Goss

2005 Goss, Vladimir P.: The Altar – Relief of the Annunciation on the Tower of Split Cathedral. In: *Hortus artium medievalium*, 11. (2005) 251–254.

2007a Goss, Vladimir P.: The Battle of Cathedrals: or how Zagreb almost Became an Archbishopric in the 13th Century. In: *Medioevo. L'Europa delle Cattedrali, atti del convegno internazionale di studi: Parma, 19–23 settembre 2006*. Ed. Arturo Carlo Quintavalle. Milan, 2007. 146–154.

2007b Goss, Vladimir P.: Bishop Stjepan and Herceg Koloman and the Beginnings of the Gothic in Croatia. In: *Hortus artium medievalium*, 13. (2007) 1. sz. 211–224.

2019 Goss, Vladimir P.: Herceg Koloman i umjetnost hrvatskoga prostora. In: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 45. (2019) 129–143.

Györffy

1970 Györffy György: Szlavónia kialakulásának oklevélkritikai vizsgálata. In: *Levéltári Közlemények*, 41. (1970) 223–240.

Jászay

1990 Jászay Magda: *Velence és Magyarország. Egy szomszédság küzdelmes története*. Bp., 1990.

Karbić

2004 Karbić, Damir: Šubići bibrirski do gubitka banske časti (1322.). In: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, 22. (2004) 1–26.

2008 Karbić, Damir: Odnosi gradskoga plemstva i bibrirskih knezova Šubića. Prilog poznavanju međusobnih odnosa hrvatskih velikaša i srednjovjekovnih dalmatinskih komuna. In: *Povijesni prilozi*, 35. (2008) 43–60.

Klaić

1985 Klaić, Nada: *Trogir u srednjem vijeku*. Sv. 1. *Javni život grada i njegovih ljudi*. Trogir, 1985. (Povijest grada Trogira, II/1.)

Kovačić

1988 Kovačić, Slavko: Splitska metropolija u dvanaestom stoljeću. In: *Krbavska biskupija u srednjem vijeku. Zbornik radova znanstvenog simpozija u povodu 800. obljetnice osnutka krbavske biskupije, održanog u Rijeci 23–24. travnja 1986*. Ur.: Mile Bogović. Zagreb, 1988. 11–39.

2004 Kovačić, Slavko: Toma Arhidakon, promicatelj crkvene obnove, i splitski nadbiskupi, osobito njegovi suvremenici. In: *Toma Arhidakon i njegovo doba*. Ur.: Mirjana Matijević-Sokol – Olga Perić. Split, 2004. 41–75.

Lončar

2020 Lončar, Milenko: Pjesma na grobu – Većenegin epitaf u kapitolu Samostana Sv. Marije. In: *Laude nitens multa. Zbornik radova s kolokvija u povodu 900. obljetnice Vekenegina epitafa*. Ur.: Ivan Josipović – Pavuša Vežić. Zadar, 2020. 43–94.

Mályusz

1971 Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Bp., 1971.

Margetić

1975 Margetić, Lujo: Dioba općinskog zemljišta u nekim srednjovjekovnim dalmatinskim komunama. In: *Starine*, 56. (1975) 5–36.

Matijević-Sokol

1995 Matijević-Sokol, Mirjana: Toma Arhidakon Splićanin (1200–1268.). Nacrt za jedan portret. In: *Povijesni prilozi*, 14. (1995) 117–135.

1999 Matijević-Sokol, Mirjana: Regimen Latinorum Arhidakona Tome u teoriji i praksi. In: *Historijski zbornik*, 52. (1999) 17–32.

2002 Matijević-Sokol, Mirjana: *Toma Arhidakon i njegovo djelo. Rano doba hrvatske povijest*. Zagreb, 2002.

Novak

1932 Novak, Grga: Comes, potestas, prior, consul, rector, capitaneus i miles grada Splita. In: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 50. (1932) 227–273.

1957 Novak, Grga: *Povijest Splita*. Knj. I. *Od prehistorijskih vremena do definitivnog gubitka pune autonomije 1420. god.* Split, 1957.

Oreb

1990 Oreb, Franko: Crkva i samostan Sv. Dominika u Splitu. In: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 30. (1990) 195–229.

Ostojić

1975 Ostojić, Ivan: *Metropolitanski kaptol u Splitu*. Zagreb, 1975.

Silber

1995 Silber, Ilona F.: Gift-giving in the Great Traditions. The Case of Donations to Monasteries in the Medieval West. In: *Archives européennes de sociologie*, 36. (1995) 209–243.

Strohal

1913 Strohal, Ivan: *Pravna povijest dalmatinskih gradova*. Zagreb, 1913.

JUDIT GÁL

UGRIN CSÁK, THE ARCHBISHOP AND COUNT OF SPLIT, AND THE MAN OF THE KING

Dalmatia had a special place in the Kingdom of Hungary from the beginning of the 12th century when King Coloman took over the Central and North Dalmatian towns. The royal authority over the territory was rather loose, with no Hungarian royal army stationed in the area and no permanent secular representative of royal power. The archbishops of Split played a special role in maintaining relations between the royal court and the Dalmatian cities during the Árpád period, and in enforcing the royal will on occasion. Of the archbishops, Ugrin stood out, although he held office for only four years, because was appointed not only archbishop of the city but also the count of Split during 1244–1245. Such a combination of secular and ecclesiastical offices was unprecedented, and in the case of Ugrin, the dual election was the result of direct royal intervention. Previously, the Hungarian kings had not interfered in the election of the secular leaders of the cities, so Ugrin was a herald of a new era. Ugrin's term of office came at a time when Dalmatian urban society was undergoing many changes, with communal development and the adaptation of the reforms of the Lateran Council being a source of social and economic tension, while the Hungarian king was seeking to restore order in the region after the war between Split and Trogir. This paper examines Ugrin's role and position, and focuses at how he responded to the conflicts and potential conflicts of interest that arose from his offices. Ugrin, coming from the court of Duke Coloman of Slavonia, had an excellent knowledge of the region, and thanks to his upbringing and background as a Hungarian prelate, he was not unfamiliar with the settlement of affairs, including military ones. His dual role, which could be described as a triple role in view of the royal mandate, and his often conflicting interests, placed the archbishop-count at the centre of a series of social conflicts and changes, against whom there was dissatisfaction on the part of both the city and the chapter of Split. However, Ugrin's focus was essentially on his royal duties, in which he succeeded in maintaining stability, and his office marked the beginning of a new Hungarian royal system over the towns, which, however, disappeared after barely two decades as the royal power weakened.

Nagy Lajos a *Secretum Secretorum* 1360 körül készített kódexének frontispiciumán. Oxford, Hertford College Library MS D 2. f. 1r.
© Principal, Fellows and Scholars of Hertford College, Oxford.

Ára: 800 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszáma: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2023. évi évfolyamának megjelentetését
a Magyar Tudományos Akadémia, a Debreceni Egyetem
Tématerületi Kiválósági Program (TKP2020-IKA-04)
Magyarország a középkori Európában című projekt
és A Magyar Királyság uralkodóházai (1000–1526) című,
K_22/143424 számú, NKFIH Alapból működő
„OTKA” kutatási témapályázat támogatja.

